

КРИТЕРІЇ ДОПУСТИМОСТІ УЧАСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

На основі аналізу чинного законодавства та думок учених-процесуалістів здійснено дослідження критеріїв допустимості участі перекладача у кримінальному судочинстві. Виокремлено та проаналізовано основні вимоги, які встановлюються щодо зазначених суб'єктів кримінального процесу.

Ключові слова: *перекладач, кримінальне судочинство, допустимість участі у кримінальному провадженні, слідчі дії, слідчий, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Можливість участі суб'єкта у специфічних суспільних відносинах, що виникають у конкретному кримінальному провадженні, передбачає володіння суворо передбаченими законом якостями, що становлять критерії допустимості участі особи у кримінальному судочинстві в тому чи іншому статусі, індивідуальні для кожного учасника процесу.

Тривалий час у кримінально-процесуальній літературі обговорювалося, кого слід розуміти під учасником процесу, оскільки закон не давав однозначну відповідь на це запитання.

Деякі учені вважають, що свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі надають допомогу в кримінальному судочинстві, сприяють правильному і повному вирішенню завдань кримінального судочинства. У цих учасників кримінально-процесуальних відносин різне правове становище, функції. Тому можна розділити їх на дві групи: 1) особи, показання та висновки яких можуть слугувати джерелом доказів, – свідки, експерти, фахівці; 2) особи, що сприяють здійсненню правосуддя, – перекладачі, поняті.

Участь у процесі першої групи осіб має велике, іноді вирішальне значення для результату провадження. Їх показання містять фактичні дані, що підлягають аналізу, зіставленню з іншими матеріалами, і є у підсумку підставою для висновку щодо обставин провадження. Перекладач сам собою не є джерелом доказів, але виконує найважливішу роль у процесі їх отримання. Тому не слід прирівнювати участь у процесі свідків та експертів до участі у провадженні перекладачів.

Стан дослідження. Окремі питання правового статусу перекладача, а також його участі у кримінальному судочинстві досліджува-

лись у працях провідних науковців-процесуалістів. Це, зокрема, Н. А. Абдулаєв, Ю. П. Алєнін, Ю. М. Грошевий, М. А. Джафаркулієв, Л. А. Костіна, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, М. М. Михєєнко, І. Л. Петрухін, Г. П. Саркієянц та ін.

Мета статті – вивчити вимоги та критерії допустимості участі перекладача в кримінальному судочинстві.

Виклад основних положень. Деякі українські вчені констатують, що «перекладач – це суб'єкт кримінального провадження, який володіє мовою, якою провадиться судочинство, і мовою, якою володіє підозрюваний, обвинувачений, підсудний, і призначений особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором, суддею (судом) для перекладу слідчих і судових дій, документів» [1, с. 128].

О. П. Кучинська зазначає, що правильне і повне визначення процесуального становища перекладача полягає в такому: перекладачем у кримінальному провадженні є особа, яка вільно володіє державною мовою, технікою спілкування з глухими, німими та глухоніми особами, а також вільно володіє мовою учасника процесу, який потребує перекладу мовою, якою він володіє, та щодо якого винесено постанову (ухвалу) уповноваженими на те особами (органами) [2].

Цілком поділяємо точку зору С. П. Щєрби, згідно з якою перекладач, запрошений для обов'язкової участі в кримінальному провадженні, сприяє здійсненню функції обвинувачення (перекладає обвинувальний акт), функції захисту (перекладає показання, доводи і аргументи підсудного, промову захисника і останнє слово підсудного), функції здійснення правосуддя (перекладає вголос і синхронно вирок суду) [3, с. 45].

Перекладач, здійснюючи свої процесуальні функції, виступає єдиною ланкою між органами кримінального процесу та особами, які не володіють мовою судочинства. Цей зв'язок забезпечує нормальний хід кримінального провадження і реальність тих завдань, які вирішуються у сфері кримінально-процесуальної діяльності.

Слід погодитись, що функція перекладача в певному сенсі ширша за функцію фахівця: його діяльність становить найважливішу гарантію здійснення принципів мови судочинства, права на захист і слугує ефективним засобом охорони законних інтересів допитуваного [4, с. 138].

Беручи участь у кримінальному провадженні, перекладач взаємодіє з іншими учасниками кримінального судочинства. Головним завданням зазначеного учасника кримінального судочинства є переклад заяв, пояснень, показань, клопотань і скарг учасника, що не володіє мовою провадження. А також переклад для ознайомлення таким

учасником матеріалів провадження і його виступів у суді. Отож, участь перекладача дає можливість реалізувати учасникам провадження їх права та виконувати обов'язки, як наслідок – виконати завдання кримінального провадження.

Правове становище перекладача у кримінальному судочинстві визначається кримінальним процесуальним законодавством України. Ст. 68 КПК України регламентує статус перекладача в кримінальному провадженні [5]. Перекладач – особа, яка запрошується до участі в кримінальному судочинстві у випадках, передбачених КПК України, вільно володіє мовою, знання якої необхідно для перекладу. Перекладач може залучити і сторона захисту. З цього приводу жодних постанов чи ухвал ця сторона не вносить.

З огляду на аналіз кримінального процесуального законодавства, в літературі щодо перекладача встановлюються різні вимоги.

П. Л. Петрухін зазначає про три вимоги, яким повинен відповідати перекладач: 1) компетентність, вільне володіння мовами, необхідними для перекладу; 2) незацікавленість у результатах справи; 3) неприпустимість суміщення функцій перекладача з виконанням інших процесуальних обов'язків у кримінальній справі [6, с. 417].

На думку Р. Д. Рахунова, перекладачем може бути особа, яка: 1) досягла вісімнадцятирічного віку; 2) володіє необхідними знаннями у відповідних мовах; 3) не була зацікавлена у результатах справи. Крім того, на його думку, важливою вимогою, що встановлюється щодо перекладача, слід вважати відсутність судимості, оскільки «потрібні гарантії доброчесності перекладача, що виключають можливість зловживань. Відсутність судимості є однією з таких гарантій» [7, с. 268–269].

М. А. Джафаркулієв вирізняє сім узагальнених ознак перекладача: 1) володіння мовами, з яких і на які здійснюється переклад; 2) незацікавленість у результатах справи; 3) призначення дізнавачем, слідчим, прокурором або судом; 4) вступ у справу у разі, якщо хто-небудь із учасників не володіє мовою судочинства; 5) компетентність; 6) несумісність функції перекладу з іншими функціями в судочинстві; 7) досягнення особою певного віку [8, с. 264–266].

У цілому позиція кожного автора не суперечить вимогам КПК, різною мірою відображаючи рівень теоретичного узагальнення законодавчого матеріалу. Вважаємо, однак, що виокремлення низки ознак не є необхідним і доцільним. Так, володіння мовами, з яких і на які триває переклад, і означає компетентність перекладача. Несумісність функції перекладу з іншими функціями в судочинстві корелює з ознакою незацікавле-

ності у результатах провадження. Вступ у провадження, якщо хто-небудь із учасників не володіє мовою судочинства, є не ознакою перекладача, як вважає зазначений учений, а передумовою, підставою залучення перекладача до участі в кримінальному провадженні.

Закон прямо не закріплює таку вимогу, як досягнення перекладачем певного віку, проте, зважаючи на загальні положення про дієздатність, доцільно залучати до участі в кримінальному судочинстві осіб, які досягли повноліття, тобто 18-ти річного віку. Проте, вважаємо, що у виняткових випадках, коли проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії терміново і знайти іншого перекладача неможливо, припустимим є запрошення як перекладача неповнолітнього, якому виповнилося 16 років. З огляду на вікові особливості неповнолітніх збільшується небезпека неякісного перекладу, і, крім того, розслідування та судовий розгляд низки тяжких злочинів за участю такої категорії перекладачів може негативно вплинути на формування його особистості [8, с. 184–186].

Оскільки КПК України не встановлює вимоги до віку перекладача, отже, вирішення цього питання залишено на розсуд слідчого, прокурора і суду. Вважаємо, що варто було б чітко вирішити це питання на законодавчому рівні, сформувавши ч. 1 ст. 68 КПК України так: «Перекладач – це особа, що досягла повноліття, яка залучається до участі у кримінальному судочинстві, у випадках, передбачених цим Кодексом, вільно володіє мовами, знання яких необхідне для перекладу. У виняткових випадках допускається залучення в якості перекладача особи, що досягла 16-річного віку».

Видається можливим виокремити такі передбачені законом ознаки, яким повинен відповідати перекладач у кримінальному судочинстві:

- 1) вільне володіння мовою, знання якої необхідно для перекладу;
- 2) допуск особи як перекладача слідчим, прокурором, суддею або судом;
- 3) незацікавленість у результатах провадження (і пряма, і непряма).

Розглянемо зазначені ознаки детальніше.

Одна з основних вимог, яким відповідно до закону повинен відповідати перекладач, пов'язана з його компетентністю. На думку низки авторів, зазначена ознака аналогічна і для таких учасників процесу, як фахівець, експерт. Однак для перекладача компетентність передбачає володіння мовами, знання яких необхідне для перекладу [9, с. 10].

Переклад у кримінальному процесі ускладнюється наявністю величезної кількості юридичної термінології. Незважаючи на те, що значна частина учасників кримінального судочинства не є фахівцями в галузі права, уникнути застосування спеціальної юридичної термінології в кримінальному судочинстві неможливо. Від перекладача ж таки потрібна, крім володіння юридичною термінологією, майстерність під час підбору слів і виразів, які адекватно відображають суть цих явищ. Як відомо, в різних мовах може не бути абсолютного збігу термінів і правових дефініцій. У такому випадку від перекладача потрібно максимум зусиль, майстерності і таланту, щоб підібрати вирази, що якомога точніше передають смисл зроблених висловлювань, і не спотворюють їх зміст.

На думку деяких учених, незнання перекладачем спеціальної або юридичної термінології не свідчить про його некомпетентність [3, с. 117]. Погодитися з такою точкою зору складно. У більшості випадків, не будучи фахівцем у галузі права, перекладач повинен володіти достатнім словниковим запасом з мови, які він використовує, що дає йому змогу оперувати всіма необхідними, зокрема юридичними термінами і висловами, не вдаючись у суть юридичних проблем і питань, вирішення яких має бути надане правознавцям. Від перекладача потрібне вільне володіння мовою, знання якої необхідне для перекладу, що передбачає його здатність здійснювати переклад будь-яких, зокрема спеціальних, термінів. Від цього учасника кримінального судочинства не потрібне розуміння або роз'яснення будь-яких понять, але потрібен їх точний і повний переклад.

Закон не вимагає, щоб у перекладача була спеціальна освіта. Наявність спеціальної освіти слід визнати бажаним, проте сама собою наявність у особи лінгвістичної освіти не гарантує того, що вона здійснюватиме бездоганний переклад. Справді, часом маючи солідний диплом про мовну освіту, людина, яка не користувалась тривалий час своїми знаннями іноземної мови, може виявитися нездатною зробити якісний переклад. З іншого боку, люди, які не мають спеціальної освіти, можуть вільно володіти необхідними мовами, будучи, наприклад, білінгвами. Випадки білінгвізму доволі рідкісні. Як правило, лише одна з мов є для особи рідною.

Закономірно виникає питання, як слідчі та судові органи можуть переконатися в компетентності перекладача? На підставі яких даних вони можуть зробити висновок, що особу, яка визнається в якості перекладача, в змозі забезпечити якісний переклад?

Чимало учених з метою перевірки кваліфікації рекомендує під час допуску конкретної особи як перекладача, після встановлення її анкетних даних, задати такі питання: чи досконало вона володіє мовою судочинства та мовою того учасника процесу, який потребує перекладача, чи має вона навички перекладу, щоб не порушити смисл перекладного тексту, чи орієнтується в суті спеціальної термінології? Отримавши позитивні відповіді, необхідно переконатися в розмовності перекладача запропонувавши йому обмінятися фразами з особою, що має необхідність у послугах перекладача, і з'ясувати – чи розуміють вони один одного.

Ст. 79 КПК України відносить перекладача до суб'єктів, яким може бути заявлено відвід, а також визначає підстави для такого відводу. Віднесення перекладача до осіб, які можуть бути відведені, обумовлено тим, що об'єктивний і доброякісний переклад – необхідна умова здійснення процесуальних прав учасників процесу, оптимального використання всіх можливостей судового доказування для встановлення істини.

Ще одна найважливіша вимога, що встановлюється щодо перекладача – незацікавленість у результатах провадження. Обставини, що свідчать про його особисту, пряму чи опосередковану зацікавленість у результатах кримінального провадження, – підстава для відводу. Пряма особиста зацікавленість означає наявність у перекладача в цьому провадженні конкретного матеріального або іншого особистого інтересу, який обмежується під час розслідування або судовому розгляду справи. Непряма особиста зацікавленість може виникнути за особистої зацікавленості під час і в результаті процесу не самого перекладача, а його родичів, близьких і т. д.

Підставою для відводу є участь у провадженні у статусі заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача або свідка, участь як експерта, спеціаліста, понятого, секретаря судового засідання, захисника, законного представника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого, цивільного позивача або відповідача цивільного, участь як слідчого, прокурора під час провадження або за наявності родинних відносин з будь-ким із учасників провадження.

Щоб перекладач мав можливість надати переклад, не будучи пов'язаний знанням обставин провадження, щоб не відволікати перекладача від виконання його функції, закон забороняє поєднання його функцій з будь-якими іншими процесуальними обов'язками. Прогалина в законодавстві полягає в тому, що виконання обов'язку перекладача заборонено тільки тим посадовим особам, які здійснюють провадження. На нашу думку, доцільно заборонити виконання обов'язків перекладача працівниками органів слідства, прокуратури і суду, незалежно від того,

чи перебуває у них конкретне провадження, чи ні. Вважаємо, що таке вирішення питання сприятиме підвищенню об'єктивності провадження розслідування. Виняток у цьому можуть становити лише особи, спеціально запрошені бути перекладачами під час провадження, для яких такий переклад є основним видом діяльності.

Підставою, що виключає можливість участі у провадженні перекладача, є його родинні або близькі родинні відносини з будь-ким із учасників процесу. Близькими родичами є чоловік, дружина, батьки, діти, усиновителі, усиновлені, рідні брати і рідні сестри, дідусь, бабуся, онуки – перелік визначений п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК. Родичами є всі інші особи, за винятком близьких родичів, які перебувають у родинних стосунках. Закон, однак, не згадує у цьому випадку про близьких осіб перекладача, а також осіб, життя, здоров'я і благополуччя яких є дорогими йому через сформовані особисті відносини. Вважаємо, що наявність цих відносин із ким-небудь із учасників процесу також варто було б указати як підставу для відводу перекладача.

Відтак підставою для відводу перекладача можуть бути не тільки родинні, але й інші відносини. Оскільки перекладач – важливий учасник процесу, який може істотно вплинути на дослідження доказів і їх подальшу оцінку, потрібно визнати правильним задоволення відводу, заявленого перекладачеві, на тій підставі, що між ним та іншим учасником кримінального процесу (а саме обвинуваченим) раніше сформувалися неприязні стосунки.

Вважаємо, що перекладач підлягає безумовному відводу, якщо він узалежнений від учасника процесу, інтереси якого суперечать інтересам особи, для допомоги якій запрошений перекладач. Видається, що природа і характер залежності принципового значення не мають. Залежність означає підлеглисть іншому за відсутності самостійності, свободи.

За обставин, що дають підстави для відводу, відвід перекладачеві може бути заявлений сторонами, а у разі виявлення некомпетентності також свідком, експертом або спеціалістом. Проте в законі не зовсім зрозуміло зазначено про право відводу перекладача. Ст. 29 КПК України поширює дію принципу мови кримінального судочинства на всіх учасників, які не володіють мовою, якою провадиться судочинство. Оскільки будь-яка особа, що бере участь у провадженні, має право користуватися послугами перекладача, то вважаємо, що вона має відповідно і право на відведення перекладача за передбаченими законом підставами.

Допуск перекладача передбачає отримання його згоди на здійснення перекладу у провадженні. Оскільки кримінальний процесуаль-

ний закон не передбачає привід щодо особи, призначеної перекладачем, за її ухилення від явки або виконання своїх обов'язків. Крім того, особа, яка залучається до здійснення перекладу, практично завжди має можливість послатися на недостатнє знання мов, що цікавлять органи розслідування чи суду, або необізнаність зі спеціальною термінологією, необхідною у провадженні. Тому вважаємо доцільним запрошення перекладача на добровільних засадах із роз'ясненням важливості зазначеної функції.

Сучасний законодавець допускає застосування щодо перекладача таких заходів процесуального примусу, як зобов'язання про явку, водночас вона не забезпечена можливістю застосування приводу. Як наслідок, щодо особи застосовуються адміністративно-правові заходи. Однак можуть застосовуватись лише щодо тієї особи, про допуск якої перекладачем ухвалено процесуальне рішення. Можливість послатися на недостатнє володіння необхідними мовами або термінологією дійсно є, що підлягає з'ясуванню до ухвалення процесуального рішення про призначення особи перекладачем. Отож, говорити про добровільність участі особи у кримінальному судочинстві як перекладача можна лише до ухвалення процесуального рішення про її допуск до участі в кримінальному провадженні. Вважаємо, що до ухвалення такого процесуального рішення необхідно отримати її згоду на таку участь у провадженні. Отримання згоди необхідне у зв'язку з тим, що закон не встановлює для громадянина обов'язок бути перекладачем у кримінальному судочинстві. Він може відмовитися від участі в процесі і на відміну від свідка його не можна притягти до відповідальності за це.

Зауважимо, що ця проблема буде практично вирішена під час звернення по допомогу до фахівця із закладу професійних перекладачів. Це ще один вагомий аргумент на користь створення зазначеної установи. У тих же випадках, коли доведеться вдаватися до допомоги непрофесіоналів (якщо фахівець галузі цієї мови відсутній в організації перекладачів), знову йтиметься про добровільну участь у кримінальному судочинстві. Безумовно, в такій ситуації необхідно роз'яснити важливість і необхідність надання сприяння органам досудового розслідування і суду.

Відповідні статті КПК України передбачають права підозрюваного, обвинуваченого, свідка, цивільного позивача заявляти клопотання. Закон не обмежує можливість заяви зазначених клопотань яким-небудь певним переліком. Отже, правомірна і заява-клопотання про допуск як перекладача у кримінальному провадженні певної особи, якщо вона відповідає вимогам, що встановлюються законом щодо пе-

рекладача. Однак остаточне рішення щодо допуску перекладача у провадженні ухвалює орган досудового розслідування або суд з урахуванням всіх обставин, які мають значення для забезпечення якісного перекладу. Найбільш важливим критерієм тут є здатність перекладача до якісного перекладу. Наявність довіри допитуваного до перекладача, безумовно, полегшить психологічний контакт, і сприятиме продуктивній взаємодії, однак не зможе компенсувати, наприклад, недостатнє знання спеціальної термінології. Вважаємо, що у будь-якому випадку пріоритет потрібно надати найбільш кваліфікованому перекладачеві. Якщо ж ступінь кваліфікації особи, про призначення якої клопоче учасник кримінального судочинства, не викликає сумнівів, то і немає підстав для відмови у задоволенні такого клопотання.

Висновок. Викладене дає змогу зробити висновок про важливість подальшого вдосконалення процесуальної регламентації участі перекладача у кримінальному судочинстві. Висловлені у цьому напрямі окремі пропозиції щодо критеріїв допустимості участі особи у кримінальному провадженні як перекладача можуть бути основою для внесення відповідних змін і доповнень до статей КПК та інших нормативно-правових документів, а також розглянуті як практичні рекомендації проваздосовцями і перекладачами.

1. Назаров В. В. Кримінальний процес України / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – К.: Атіка, 2007. – 584 с.

2. Кучинська О. П. Перекладач в кримінальному процесі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vaau/2010_1/text/10kopkpu.pdf

3. Щерба С. П. Переводчик в российском уголовном процессе / С. П. Щерба. – М.: Экзамен, 2005. – 416 с.

4. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М.: Юрид. лит., 2001. – 178 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» із змінами та доповненнями, станом на 14 грудня 2012 року. – К.: Алерта, 2012. – 336 с.

6. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – М.: Наука, 1973. – 702 с.

7. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р. Д. Рахунов. – М.: Госюриздат, 1961. – 277 с.

8. Джафаркулиев М. А. Проблемы национального языка судопроизводства в правотворческой и правоприменительной деятельности на современном этапе: дис. ... докт. юрид. наук / М. А. Джафаркулиев. – М., 1990. – 439 с.

9. Марков А. Я. Участие переводчика на предварительном следствии и дознании: пособие / А. Я. Марков, Т. И. Стеснова, С. П. Щерба. – М., 1993. – 40 с.

Мархевка О. В. Критерии допустимости участия переводчика в уголовном судопроизводстве

На основе анализа действующего законодательства и мнений ученых-процессуалистов, проведено исследование критериев допустимости участия переводчика в уголовном судопроизводстве. Выделены и проанализированы основные требования, предъявляемые к обозначенным субъектам уголовного процесса.

Ключевые слова: переводчик, уголовное судопроизводство, допустимость участия в уголовном производстве, следственные действия, следователь, уголовное производство.

Marhevka O. V. The criteria of acceptability of an interpreter participation in criminal proceedings

On the basis of analysis of current legislation and scientists' thoughts, the research of the criteria of acceptability of an interpreter participation in criminal proceedings is realized. The main requirements that are set on specified subjects of criminal proceedings are selected and analysed.

Key words: interpreter, criminal proceedings, acceptability of participation in criminal proceedings, investigative actions, investigator, criminal proceedings.

Стаття надійшла 25 липня 2013 р.

УДК 344.163 (477)

В. В. Молодик

**МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Розглянуто запровадження сучасної моделі діяльності прокурора у системі кримінального правосуддя, яка сьогодні потребує функціонування на принципах і засадах верховенства права, справедливого судового розгляду та інших основоположних принципах демократичного суспільства.

Ключові слова: прокуратура, модель правового регулювання, кримінальне провадження, відновне правосуддя.